

STEFAN EINHORN

Kunsten å være snill

Oversatt av
STEFAN ØYAN

LILLE MÅNE

Forlaget Lille Måne AS © 2006

Originaltittel:

Konsten att vara snäll

Stefan Einhorn © 2005

Første gang utgitt av Bokförlaget Forum, Stockholm, 2005.

Utgitt etter avtale med Bonnier Group Agency, Stockholm

Norsk utgave:

Forlaget Lille Måne AS

Pilestredet 8, 0180 OSLO

Tlf. 21 50 47 40 – Faks. 21 50 47 17

www.lillemaane.no - post@lillemaane.no

Omslagsdesign:

Trykk og innbinding: AIT Otta

Sats: Copyright Grafisk Deign AS

Satt med: 11/14 Sabon

Papir:

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med Åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR. Ved sitering i aviser, artikler og annet må kildehenvisning tydelig fremkomme. Ta kontakt med forlaget for tillatelse eller gjengivelse.

Innledning

Stemningen var opprørt da jeg kom inn på mottaksrommet denne morgenen. «Er det skjedd noe?» spurte jeg sykepleieren. Hun sendte meg et bekymret blick før hun svarte: «En av pasientene dine døde i natt. Den vakt-havende legen var her for en stund siden og sa til alle som ville høre at han hadde anbefalt de pårørende å melde deg til klagenemnda. Hvis ikke ville han selv sørge for å gjøre det. De pårørende er åpenbart rasende på deg.»

Jeg skjønnte omgående hvilken pasient det dreide seg om. Dagen før var jeg blitt oppsøkt av en pigg kvinne med livlige øyne. Hun var midt i syttiårene og kom sammen med sønnen sin. Det var første gang vi møttes, og hun kom for å innlede sin andre runde med cytostatikum. Kvinnen led av en form for lymfekjertelkreft, en lidelse som leder til døden hvis den ikke behandles, men der vi med rett behandling kan helbrede rundt halvparten av pasientene. Etter den første behandlingen var hun blitt rammet av hjerteproblemer og hadde ligget inne til observasjon. Nå var hun imidlertid klar for andre runde. Vi hadde en lang samtale der jeg blant annet understreket at metoden kunne innebære påkjenninger for hjertet. Samtidig gjorde jeg det klart at dette var den eneste muligheten hennes for å bli helbredet. Hun svarte at hun var innforstått med risikoen og at hun ønsket å fort-

sette behandlingen. Jeg foreslo da at hun skulle bli på avdelingen natten over etter behandlingen, men hun takket nei. Hun foretrakk å dra hjem til sønnen sin og overnatte der. Det fikk holde, mente hun. Jeg insisterte ikke.

Da vi sto i døra for å avslutte samtalen, sa hun med et smil: «Du er meg en snill lege som tok deg tid til å snakke med en gammel dame selv om venterommet er fullt av pasienter.» «Føl deg helt trygg, det var hyggelig å møte deg,» svarte jeg og tenkte at hvis jeg jobbet i matpausen, ville jeg være à jour til ettermiddagsøkten.

Ut på natten ankom hun mottaket. Vakthavende lege fastslo at hun led av hjertebevisvæ og la henne inn. Noen timer senere fant de henne død i sengen.

Når du arbeider med kreft, er det ikke uvanlig at en pasient dør. Hvert dødsfall gjør meg bedrøvet, men denne gangen var det noe mer. At en pasient skulle miste livet som følge av en feil jeg gjorde, følte overmåte tungt. Jeg måtte gå i meg selv og tenke gjennom det som hadde skjedd. Jeg kom frem til at jeg foretok en riktig vurdering da jeg forordnet behandlingen. Kvinnen var innforstått med farene og var positivt innstilt. Jeg hadde imidlertid kunnet insistere på innleggelse. Hvorfor hadde jeg ikke gjort det?

Med disse tankene svirrende i hodet gikk jeg for å ringe sønnen hennes. Røret ble løftet av i den andre enden. Jeg sa hvem jeg var og stålsatte meg mot den flommen av anklager jeg visste ville komme. Følgelig var overraskelsen desto større da mannen sa: «Så godt du ringte. Jeg vil takke deg for den måten du tok deg av mamma på.» Deretter fortalte han meg hva som hadde skjedd i løpet av natten og hvordan han og de andre pårørende hadde opplevd det. Vi snakket sammen en stund om nattens hendelser og om moren hans.

Deretter fortalte jeg ham at jeg var blitt bebreidet for måten jeg hadde behandlet moren på og at jeg burde ha insistert på at hun skulle legges inn. Atter en gang ble jeg slått av forundring over svaret: «Men det gjorde du jo. Du insisterte på innleggelse, men mamma avlo. Det er min faste overbevisning, og skulle du bli anmeldt, vil jeg bevitne det.» Overrasket over støtten fra sønnen og over at jeg husket feil, avsluttet jeg samtalen med å forsikre ham om at han og de andre pårørende bare måtte ringe hvis de hadde noen spørsmål. Etter et øyeblikks taushet sa han: «Det er en ting du bør vite, Stefan. Mamma sa at hun ikke likte den vakthavende legen, og at du hadde vært snill mot henne. Derfor kommer jeg ikke til å gjøre noe som kan skade deg.» Jeg la på røret og satt en stund ved telefonen mens jeg grunnet over det han hadde sagt. Faktum var at jeg ikke husket feil om hva jeg hadde sagt under samtalen med moren. Sønnen visste at jeg ikke hadde insistert på at hun skulle legges inn. Like fullt valgte han å beskytte meg.

Jeg ble aldri anmeldt. Overlegen slo fast at jeg ikke hadde begått noen formelle feil, mens vakthavende lege på sin side skulle ha bedt en hjertespesialist om å undersøke den aldrende kvinnen. Hadde de pårørende valgt å anmelde meg, hadde jeg vært nødt til å innlede en omfattende brevveksling med de rette myndigheter. Prosessen ville ha medført mange måneder i uvisshet. Jeg ble forskånet for disse belastningene fordi jeg ble oppfattet som snill.

Gjentatte ganger har jeg hatt anledning til å fundere over begrepet «snill». Som barn fikk jeg i likhet med mange andre høre: «Nå har du ikke vært snill,» eller: «Du skal være snill mot søsteren din.» Voksne tolker ordet på en annen måte: «Ja, han er snill, men det er også sauene på

sommerbeite,» eller: «Det eneste positive du kan si om henne, er at hun er snill.» Eller hva mener du om denne bemerkningen: «Ja, i og for seg er hun snill.»

Hva skal vi da si om egenskapen «snill»? Har ordet et positivt eller et negativt innhold? Er det bra eller dårlig å være snill? Hos voksne synes det som begrepet «snill» ofte knyttes til en adferd som oppleves som barnslig eller umoden. Videre virker det som om snille mennesker forutsettes å være «en smule tette i pappen». Av og til betraktes en «snill» person som svak, unnvikende og blottet for mot til å si ifra. En snill voksen mann eller kvinne stemples som en dust. Barn derimot kan gjerne være snille.

Og hvordan er det med ordet «god»? For meg er «god» nærmest ensbetydende med «snill». Bortsett fra i avisenes nekrologer er «et godt menneske» et begrep vi nesten aldri støter på. Når en person omtales som god, er det gjerne med en syrlig snert.

Hvordan er vi kommet hit? Hvorfor er ord som «god» og «snill» blitt negativt ladet? Hver gang jeg hører den nedlatende tonen, går det en støkk i meg. Jeg lurar på om de som ytrer seg, har innsett hvem som egentlig best har forstått hva som er viktig i livet. Det er på høy tid med et paradigmeskifte i synet på det snille mennesket.

For meg er et snilt menneske et individ som lever med etikken i sitt hjerte. I hans eller hennes bevissthet har omtanken for medmenneskene fast bosted. I mine ører høres dette i aller høyeste grad ut som gode egenskaper. Og den snille personen er minst av alt dum. Den snille er tvert imot meget klok. Den snille har – bevisst eller ubevisst – fattet hva det faktisk dreier seg om: Det vi gjør for våre medmennesker, gjør vi også for oss selv.

Vi har alt å vinne på å være gode mot våre medmennes-

ker og mot omgivelsene, og alt å tape på ikke å være det. Den snille vandrer på fremgangens vei. Jeg er overbevist om at snillhet er den viktigste enkeltfaktoren som gir oss fremgang. Hvis du ikke finner noen annen grunn til å være snill, bør du bli det for din egen skyld. Den amerikanske forfatteren James Freeman Clarke ordlegger seg slik: «Jag etter å gjøre det gode, og du vil oppleve at det gode vil jage etter deg.»

Det er verdt å merke seg at dette ikke bare omfatter individer, men også grupper, organisasjoner og samfunn. Hvis vi gransker enkelte avsnitt av menneskehetens historie, kan det virke som om dette ikke stemmer. Hensynsløse og totalitære stater har ved flere anledninger lagt under seg langt bedre samfunn. Men det viser seg at disse seirene er av kortvarig karakter, og at de ikke sjelden har ført til undergang for de onde samfunnene. Slik jeg ser det, er det de omsorgsfulle og gode grupperingene som vinner i det lange løp.

Å være snill er ikke alltid den egenskapen som er lettest å omsette i praksis. Snillhet er for eksempel ikke alltid å la andre få sin vilje på bekostning av din egen. Særlig ikke hvis de andre tar feil og feilen får uønskede og negative følger. Det er heller ikke forenlig med snillhet å være uten ryggrad og å la andre utnytte deg. Videre har det å stille opp og gjøre ting som byr deg imot, ingenting med snillhet å gjøre.

Å forvalte en egenskap som snillhet fordrer en velutviklet vurderingsevne. I unntakstilfeller kan du dessuten komme til å gjøre ting som andre på kort sikt betrakter som mindre bra. Akkurat det er en av grunnene til at jeg har valgt å skrive om *kunsten å være snill*. Å være snill på en ekte, fruktbar og god måte er i sannhet en kunst.

Det finnes personer som hevder at mennesket i bunn og grunn er ondt. Samt at mye av det som skjer menneskene imellom, har sin rot i ondskapen. Jeg er ikke enig. Etter min oppfatning forholder det seg helt motsatt; det meste vi gjør for hverandre er av det gode. Jeg mener at de aller fleste mennesker higer etter å gjøre det riktige.

Jeg foreleser ofte om etikk og om hvordan vi skal behandle våre medmennesker. Innledningsvis pleier jeg å stille et spørsmål til de fremmøtte: Hvilken fremtredende egenskap er det du aller helst ønsker deg? Publikum får valget mellom intelligent, skapende, dugelig i arbeidslivet, morsom og iblant plusser jeg også på *rik* (selv om det ikke er en egenskap). Dessuten kan de velge å være et godt medmenneske. Mer enn 90 prosent velger det sistnevnte alternativet. Tallene levner liten tvil. Vi setter godhet foran uendelig rikdom og intelligens.

Antallet bøker som dreier seg om å bli rik, klok, skapende, dyktig på jobben og så videre, er allerede meget høyt. Derfor mente jeg det var på sin plass med en bok som handler om å være snill og om hvordan du oppnår fremgang gjennom godhet.

Det skilles gjerne mellom vanlig intelligens og emosjonell – følelsesmessig – intelligens. Førstnevnte begrep dreier seg om evnen til analytisk tenkning. Det andre om evnen til å håndtere en situasjon rent følelsesmessig. For min egen del vil jeg legge til en tredje form for intelligens: etisk intelligens. Din etiske IQ vitner om din evne til å gjøre det gode. Denne evnen er delvis en arv og delvis utviklet i tidlige barneår. Men det er også en evne du kan utvikle videre på veien gjennom livet. Uavhengig av det tidligere nivået på etisk IQ kan vi alle bli mer intelligente på dette området. Ettersom

etisk intelligens er en grunnleggende faktor for hvordan vi lykkes i livet, er dette en meget viktig form for intelligens.

I de første kapitlene drøfter jeg begrepene snillhet, etikk og godhet. Videre vil jeg ta opp fallgruver som vi må unngå hvis vi ønsker å være skikkelig snille. Deretter legger jeg frem argumenter for at vi har alt å vinne på å være snille. I kapittelet som følger, gir jeg deg synspunktene mine på hva fremgang er og hva vi kan legge i dette ofte uklare begrepet. Deretter drister jeg meg til å gi deg noen råd om hvordan du kan bruke godheten din, etikken din og snillheten din for å oppnå fremgang og i livet.

Boken kan leses fra perm til perm, men du kan utmerket godt lese den stykkevis og ustrukturert. Som du vet, har vi alle ulike interesser, og vi betrakter emnene på hver vår måte.

Gi meg tid til å understreke en ting før du går videre, samme hvor innlysende det kan virke. Man kan selvsagt spørre seg om jeg er et levende eksempel på hvordan en snill kvinne eller mann skal være? Svaret er nei, men svaret er også at jeg uopphørlig prøver å lære meg mer om hvordan man lever et snilt liv.

Det finnes ingen perfekte mennesker, og vi skal passe oss for dem som tror de hverken har feil eller mangler. Den dagen vi tror at vi er våre idealer, er det på høy tid å begynne helt på nytt. Det gjennomført gode mennesket er en hildring, en drøm, en luftspeiling du gjerne må strebe etter å bli, men da må du være deg bevisst at dette er jakten på skatten ved regnbuens ende. Du når aldri helt frem. Imidlertid kan du – vel vitende om at du aldri blir fullkommen – bestemme deg for å bli et bedre menneske. Når alt kommer til alt, er ditt beste det eneste du kan gjøre.

Om snillhet og etikk

En dag ringer en god venninne deg. Hun gråter. Hun er lykkelig i ekteskapet, men mannen er svært sjalu. Hun har nylig spist middag sammen med ekskjæresten. Alt skjedde innenfor sømmelighetens rammer, men gemalen har fått nyss om måltidet og er rasende. Venninnen din trygler deg om å bekrefte at det var dere to som var ute på byen og at ekskjæresten dukket opp ved en tilfeldighet. Kan du tenke deg å lyve for hennes skyld?

En arbeidskamerat gjør en stadig dårligere jobb. Slurvet har pågått i flere måneder, og til slutt føler du deg forpliktet til å ta det opp med henne. Da betror hun deg at sønnen hennes er havnet i en livskrise og forsøkt å begå selvmord. Hun får deg til å love at du ikke sier noe videre. Noen uker senere møter du sjefen, som forteller at han akter å avskjedige arbeidskameraten din og at ledergruppen vil fatte den formelle beslutningen senere på dagen. Innvendingene dine preller av, men du aner at hjertet hans vil mykne hvis han får greie på sannheten. Arbeidskameraten din, den ulykkelige kvinnen, er ikke å få tak i. Bryter du løftet og snakker med sjefen?

I samfunnet vårt har vi normer og regler vi bør følge. Ikke å lyve er en rettesnor alle enes om. På den andre siden sier gjeldende norm at vi plikter å stille opp for vennene våre. Å lyve for en god venn kan synes som uttrykk for snillhet. Men gjør vi det rette når vi farer med usannheter?

Samtidig hersker regelen om at vi skal holde løftene våre. Et løfte skal ikke brytes. Like fullt hender det at vi står overfor valg der vi kan skape mer godhet hvis vi bryter denne normen.

Slik kan vi veie frem og tilbake og vurdere de dilemmaene nevnt ovenfor. Det blir både rett og galt, hvordan vi enn ter oss. Vi har et område innen filosofien som gir råd om hvordan vi kan analysere og håndtere dilemmaer – etikken. Etikken har røtter mange tusen år tilbake i tiden. Etter mitt syn overlapper i mange tilfeller områdene etikk og snillhet hverandre.

Følgelig mener jeg at vi bør sette av plass til å tenke gjennom hva snillhet og etikk innebærer. Hvilke forutsetninger vi har for å gjøre det som godt er, og hvordan vi kan utvikle denne evnen videre.

Etikk

Begrepet «etikk» kan defineres på flere måter. Slik jeg ser det, dreier etikk seg alltid om mellommenneskelige forhold, om forholdet vi har til dyr – ja, faktisk til hele jorden. Etikk handler om å ta ansvar for disse forholdene. Selv definerer jeg etikk som *den måten vi forholder oss til våre medmennesker og vår omverden på*. Denne definisjonen fremhever den kjensgjerning at det å ta stilling rent etisk, hører med til hverdagen vår. Etikk begrenser seg ikke til spørsmål om liv og død. Hver gang du møter et medmenneske, møter du

samtidig etikken. Hvordan skal jeg forholde meg til dette individet? Hvordan kan jeg best møte behovene hennes? Hvor mye tid kan jeg avse? Hvilke følger får handlingene mine? Hva skal jeg se i mitt medmenneske – et objekt eller et individ? Etikk dreier seg dermed om kunsten å være et (med)menneske.

I henhold til min definisjon strekker imidlertid ansvaret vårt seg lenger enn som så. Vi har også et ansvar for hele jorden med dens myriader av liv i form av dyr og vekster. I sin hånd holder mennesket muligheten for å få verden til å blomstre og til å legge verden i ruiner. Følgelig er etikk en grunnleggende forutsetning for vår evne til å gjøre det gode, for et humanistisk samfunn, for menneskenes mulighet til å overleve og for hele vår verdens fortsatte eksistens.

«Moral» er et begrep som benyttes hyppig når vi snakker om godt og ondt. Ettersom begge ordene betyr sedelære, var det opprinnelig ikke noe skille mellom etikk (gresk) og moral (latin). Imidlertid har ordene fått et noe forskjellig innhold i tidens løp. En definisjon av etikk lyder slik: *De ytre normer, lover og regler som vi forventes å følge*. Etikk er med andre ord et rammeverk vi som individer skal bevege oss innenfor. Moral kan på sin side defineres som: *Den praktiske håndteringen av etiske valgsituasjoner*. Det vil si at moral dreier seg om hvordan vi tenker og handler overfor et etisk problem.

Når vi først har definert disse ordene, kan vi gå videre. Vi kan slå fast at det er vanlig – og det fungerer bra – å benytte ordene omtrent som du vil. Du kan for eksempel snakke om «indre etikk» eller «samfunnmoral». Det vi må være oss bevisst, er at begge begrepene dreier seg om forholdet til andre.

Pensjonisten Sven faller om på fortauet. Omgående stimler en rekke mennesker sammen rundt ham, og en av dem ringer etter sykebil. Sven får forklart at han er diabetiker som har slurvet med medisinen, og da er det noen som gir ham juice å drikke.

Vesle Johan står og gråter hjerteskjærende i det store kjøpesenteret. Straks iler flere mennesker til. De holder gutten med selskap helt til moren varsles over høyttaleren og blir gjenforent med sønnen sin.

Mannen til Elin dør uventet av hjerteinfarkt. Plutselig oppdager hun hvor mange venner hun egentlig har som sørger for at hun ikke må gå gjennom sorgen alene.

Da Anna passerer en gjeng skralende tenåringer på T-banestasjonen, merker hun at én av dem følger etter henne. Hun rekker å bli svært engstelig før den unge mannen tar henne igjen og gir henne lommeboken som hadde falt ut av vesken hennes.

Eksempelene på at mennesker viser godhet og omsorg for hverandre, er mange. Men hvorfor er vi egentlig som regel gode mot våre medmennesker? Hvorfor dreper vi ikke naboen når han starter motorgressklipperen klokken syv en lørdagsmorgen? Hvorfor stjeler vi ikke en ulåst bil på gaten hvis den er mye finere enn vår egen? Hvorfor er vi i alminnelighet reale, greie, vennlige og omsorgsfulle mot medmenneskene våre?

Ingen kan gi noe fyllestgjørende og sikkert svar. Troende mennesker hevder gjerne at årsaken ligger i en guddommelig «naturlov». Denne bebuder belønning for de gode gjerningene og straff for de onde gjerningene. Evnen til å skille mellom godt og ondt ligger iboende i mennesket.

Evolusjonsbiologene kan på sin side hevde at menneskene er blitt skjenet etisk/moralsk tenkning for derigjennom

å styrke mulighetene for å overleve. Blottet for denne måten å tenke på hadde vi vært ute av stand til å samarbeide eller forsvare oss. Vi ville ha utryddet oss selv for lengst eller blitt ofre for andre dyrearter.

Sosiologene kan i sin tur hevde at det dreier seg om sosiale konvensjoner. Sagt med andre ord er vi blitt enige om å behandle hverandre bra fordi det er noe alle tjener på – en overenskomst altså. Dette settet av normer, regler og lover blir overlevert fra generasjon til generasjon. Hvert nytt barnekull lærer seg reglene fra foreldrene og fra det samfunnet de tilhører.

Selvfølgelig kan det være slik at alle har rett, og at evnen til å være god er gitt oss fra flere kilder og på flere måter. Skal vi bruke en bil med dobbelte bremsekretser som bilde? Får vi ikke egenskapen på den ene måten, har vi et reserve-system.

Etiske dilemmaer er vanlige

Et etisk dilemma er en situasjon der vår moralske evne blir konfrontert med virkeligheten. De valgmulighetene som står til rådighet, har både fordeler og ulemper. Hvordan vi enn handler, kan det bli både riktig og galt.

Både i Sverige og i andre land har vi hatt meningsutvekslinger om hvorvidt vi skal tillate aktiv dødshjelp. Aktiv dødshjelp innebærer at livet til et meget sykt menneske blir avsluttet. Det kan blant annet skje gjennom en dødelig dose av et eller annet medikament. Undersøkelser har vist at drøyt halvparten av svenskene er velvillig innstilt til dødshjelp, mens flertallet av svenske leger og annet helsepersonell inntar en avvisende holdning til dødshjelp. Uten å gå i detaljer om ordskiftet kan vi slå fast at dette er et etisk

dilemma. Vi ser at det finnes både fordeler og ulemper ved både å tillate og forby aktiv dødshjelp. Foreløpig har ikke lovgiverne våre vurdert fordelene ved dødshjelp til å være tungtveiende nok til å endre loven.

Iblant kan vi forledes til å tro at etiske dilemmaer utelukkende dreier seg om spørsmål som avgjør liv og død. Men etikk handler ikke bare om dødshjelp, om hvorvidt det er riktig å drepe noen for å redde andres liv, eller om verdenssamfunnet skal gripe inn for å stanse et planlagt folkemord. Etiske dilemmaer er langt mer vanlige enn som så.

For noen år siden jobbet en bekjent av meg for et lite foretak. Bortsett fra sjefen, som også hadde grunnlagt bedriften, var det ikke mer enn seks ansatte. Salgssjefen og sjefen selv hadde arbeidet sammen i nærmere tyve år. De kjente hverandre svært godt, og familiene deres pleide omgang på fritiden.

Salgssjefen hadde nå passert de seksti og fikk stadig større vanskeligheter med å holde tritt med utviklingen. Særlig innen data kom han til kort. Feilene økte i omfang, og han havnet hyppig i villrede. Sjefen var selvsagt bekymret over situasjonen, og de andre medarbeiderne påpekte stadig oftere at noe måtte gjøres. Sjefen hadde ikke hjerte til å sparke sin gamle venn og nære medarbeider like før han skulle pensjoneres og valgte til slutt å ansette en assistent som i virkeligheten tok over mange av salgssjefens oppgaver. Samtidig ble tidene trangere og omsetningen sank. Det økte lønnsbudsjettet som innebar at to personer ble betalt for å utføre én manns jobb, bidro til at firmaet gikk konkurs. Samtlige ansatte mistet arbeidet.

Er dette et godt eksempel på en feilaktig beslutning ved et etisk dilemma? Kanskje ville driften ha blitt reddet hvis sjefen hadde lagt fra seg silkehanskene og sagt opp sin gamle

venn. Dermed kunne seks personer ha beholdt levebrødet. I stedet måtte syv ansatte melde seg arbeidsledige, og bedriften gikk konkurs. Ved enkel hoderegning gir svaret seg selv.

Imidlertid begrenser ikke etikk seg til enkel hoderegning. Det er lett å være etterpåklok. Sjefen kunne ikke spå hvordan det ville gå med firmaet. Han antok at de ville ha råd til en ekstraansatt. Slik gikk det ikke, og vi får heller aldri vite hvor realistiske forhåpningene var. Hadde de lyktes, ville vi i dag ha kunnet lovprist sjefen for hans varme hjerte og for det hensynet han viste sin gamle venn.

Vi skal ikke se bort fra at en oppsigelse ville ha fått fruktbare følger for salgssjefen selv. Kanskje var han trett og lei av jobben sin. Var det slik at han holdt ut for ikke å svikte kameraten sin og fordi han mente at firmaet trengte ham? Eller ante han at han ikke lenger var i stand til å utføre oppgavene sine? På sikt kunne det ha vært en lettelse å bli fristilt fra pliktene. Med fasit i hånd kan vi muligens si at det beste hadde vært å si opp mannen i et forsøk på å redde arbeidsplassene til de andre.

Eller hadde firmaet gått over ende uansett? Da ville oppsigelsen blitt et slag i luften med uante følelsesmessige følger for gamle trofast.

Når alt kommer til alt, blir svaret at det ikke fantes noe sikkert svar da beslutningen ble fattet. Dette er typisk for et etisk dilemma. Av og til er nøkkelordet å foreta en konsekvensanalyse – hva er de sannsynlige følgene av om jeg velger den ene eller den andre veien? Av og til dreier det seg om å følge normer og regler, av og til å bryte med disse rettesnorene. Av og til betyr det at man veier de negative konsekvensene for enkelte mennesker mot de positive for andre. Det kan i tillegg dreie seg om hvor mye man skal verne seg selv og sine egne interesser i forhold til andres.

Dette er et eksempel på et etisk dilemma der avgjørelsen får omfattende følger. Men etiske dilemmaer kan også være spørsmål som ikke får like dramatiske konsekvenser.

Mine egne barn har i flere år tilbrakt deler av sommerferien på leir. En sommer dro jeg selv ut for å se litt på virksomheten. Ungene mine hadde tigget om at jeg skulle ta med noe godt når jeg kom på besøk. Derfor hadde jeg kjøpt inn potetgull, godter og brus. Ved ankomst ble jeg møtt av mannen med hovedansvaret. Han kastet et blikk på bagen min og sa: «Vet du ikke at godteri er forbudt for barna? Det er et spørsmål om rettferdighet.» Jeg svarte at jeg forsto. Da jeg litt senere måtte fortelle barna mine at jeg ikke kunne gi dem det jeg hadde med meg, så de på meg med øyne fulle av sorg og skuffelse. Jeg gikk tilbake til bilen og la vekk det jeg hadde hatt med meg. I flere timer tuslet jeg rundt og følte i hjertet at jeg hadde gjort en feil, og det til tross for at jeg hadde fulgt normer og regler jeg mente var rimelige. Men de var mine barn og de hadde sorgtunge øyne. Det endte med at jeg gikk og hentet ut potetgullet og brusen (han hadde bare snakket om «godterier») og ga det diskret til ungene mine. Jeg visste at jeg brøt reglene, men det var med lett hjerte jeg omfavnet avkommet og la kursen hjemover.

Regler, normer og rettesnorer er til for å følges. Men iblant havner vi i situasjoner der vi må vurdere andre etiske aspekter. Jeg visste jeg gjorde en feil da jeg brøt reglene, men jeg valgte likevel å gjøre det. I en slik situasjon var det ingen selvvinnende utvei. Jeg valgte en løsning som var både riktig og feil, og jeg avsto fra en løsning som var både riktig og feil.

Etiske dilemmaer er vanlige. Det kan handle om å stanse på veien for å hjelpe noen som har fått motorstopp og risi-

kere å komme for sent hjem. Eller om man skal ta seg tid til å vaske kaffekoppene på pauserommet og dermed komme for sent til et møte. Eller om man skal hilse på sin kollega langt borte i korridoren eller morgentrett smette rett inn på kontoret.

Vi kan dermed slå fast at etikken hører dagliglivet til. Hver dag er fylt av små og store etiske dilemmaer, og denne kjensgjerningen bør vi være oss bevisst. Forutsetningene for å handle på en bra måte avhenger delvis av vår evne til å gjenkjenne et dilemma og delvis av det etiske verktøy som står oss til rådighet.

Verktøy

I mange henseender er mennesket en enestående skapning. Hendene våre er utstyrt med en finmotorikk intet annet dyr kan vise til. Griperedskapene våre har blant annet gjort det mulig å lage verktøy. Ingen andre vesener kan skilte med en hjernekapasitet som vår. Med den kommuniserer vi, skaper og tenker analytisk. Fordi vi i tillegg har fått evnen til å håndtere etiske spørsmål, er mennesket unikt når det dreier seg om etikk. Ingen annen skapning på vår jord kommer i nærheten av å ha denne egenskapen. Som mennesker er vi nemlig velsignet med fem uforlignelige etiske verktøy.

Det første verktøyet mennesket har utviklet, er en rekke etiske rettesnorer, normer, regler og lover som angir hvordan vi bør opptre. De fungerer som ledestjerner. Ett prinsipp dreier seg om menneskeverdet og innebærer at alle mennesker er like mye verd. Et annet er prinsippet om livets verdi. Det betyr at vi må verne om livet og gjøre alt vi evner for å opprettholde det. Autonomiprinsippet innebærer at

hvert menneske har retten til å fatte beslutninger om sitt eget liv. Et annet eksempel er solidaritetsprinsippet. Det sier at vi skal være solidariske og dele med den som har mindre.

Det hender at disse prinsippene kommer på kollisjonskurs med hverandre. Her kan ordskiftet om selvbestemt abort tjene som eksempel. På den ene siden har vi prinsippet om livets verdi, som sier at fosteret har en iboende verdi som skal beskyttes. Denne livsverdien øker etter hvert som svangerskapet skrider frem. På den andre siden har vi autonomiprinsippet, som hevder at mennesket – i dette tilfellet den vordende moren – har rett til å bestemme over sitt eget liv. Lovgiverne våre har løst dilemmaet ved å tillate selvbestemt abort frem til et visst antall uker av svangerskapet. I Sverige er det attende uke.

Eksempler på normer er at vi ikke skal lyve, ikke baktale hverandre og at vi skal holde løftene våre. Dette er konvensjoner – skikk og bruk – som deles av de aller fleste i samfunnet. Bryter vi disse normene, blir vi ikke straffet av samfunnet, men vi risikerer andres motvilje og å bli mislikt.

Bryter du loven, kan du derimot bli rammet av samfunnets straff. Lovgivningen i menneskesamfunnet kan vi følge fra tidlig bibelsk tid til våre dagers detaljerte og høyt utviklede lovverk.

Lover, regler, prinsipper og normer gir oss veiledning, men ikke alle svar. Hadde det vært så enkelt, ville etikken vært en lett sak å hankses med. I stedet har vi behov for flere verktøy for å håndtere de spørsmålene livet ustanselig møter oss med.

Det andre verktøyet er fornuften vår. Den hjelper oss til å foreta en rasjonell analyse om hvordan vi kan gjøre så mye godt som mulig og til å avstå fra det onde. Evnen til å ana-

lysere følgene av handlingene våre er vesentlig mer utviklet hos oss enn hos noen andre dyrearter. Evnen til å vurdere et dilemma på en rasjonell, analytisk måte er noe vi kan utvikle hele livet.

Et hypotetisk eksempel er at det foregår to ulike innsamlinger på arbeidsplassen. Den første gjelder en kollega som lider av grå stær. Synet svekkes gradvis, men tilstanden er ikke så alvorlig at han er berettiget gratis operasjon på et offentlig sykehus. Inngrepet må skje i privat regi og betales for. Du blir anmodet om å gi ett tusen kroner til operasjonen. Den andre innsamlingen gjelder mennesker i Afrika som er rammet av en øyesykdom som leder til blindhet. Her vil ett tusen kroner redde synet til to mennesker. Du finner ut at du bare har råd til å avse én tusenlapp. Hva gjør du? Selvsagt kan ikke fornuften alene løse dette dilemmaet, men den kan være til god hjelp og bidra til en løsning.

Forskere har gransket hjernevirksomheten hos personer som stilles overfor to utgaver av et dilemma. I den første varianten står du på en perrong og ser en vogn rulle mot fem mennesker som befinner seg på jernbanesporet. Ved å dra i en spak kan du pense vognen over i et annet spor. Men det står også en person i dette sporet, og vedkommende vil i så fall bli drept. Drar du i spaken? De fleste svarer at de ville gjort det.

Også i den andre varianten er det snakk om å forhindre at fem personer mister livet, men denne gangen må du dytte et annet menneske ned på sporet før vognen treffer de fem andre. Bør man gjøre dette? De fleste svarer at de ikke dytter.

Selv om utfallet i begge tilfellene – ett menneske må dø for at fem andre kan reddes – kunne bli det samme, er det ikke denne muligheten de fleste velger. Grunnen må være at vi i den første varianten er den indirekte årsaken til at en

person mister livet. I den andre varianten dreper vi mannen med våre egne hender.

Ved hjernestudiene viste det seg at når folk fattet beslutningen om å trekke i spaken, ble de delene av hjernen som har med fornuften å gjøre, aktivert. Når vi bestemte oss for ikke å dytte mannen ned på jernbanesporet, trådte de delene som har med følelseslivet å gjøre, i kraft.

Et innebygd instinkt forbyr oss å drepe. Dette instinktet må overvinnes følelsesmessig om vi skal kunne ta livet av et annet menneske med våre egne hender. I det første tilfellet, derimot, foretar vi en rasjonell analyse av hvordan vi skal opptre for at skaden skal bli minst mulig.

Samvittigheten er det tredje verktøyet. Samvittigheten fungerer som et indre kompass og viser oss hva som er godt og hva som er ondt. I eksempelet med jernbanevognen må du fatte beslutningen om du skal drepe et annet menneske med dine egne hender for å redde fem andre. Da er det i første rekke samvittigheten du slåss med.

Samvittigheten fungerer som en følelsesmessig indikator for hvordan vi bør opptre. Følelsen av hva som er riktig og hva som er galt, blir i stor grad meislet ut i forhold til det fellesskapet vi vokser opp i. Innvendig bygger vi opp et verdisett og en vurderingsmåte som ofte samsvarer med omgivelsene og samfunnet utenfor. Skifter vi omgivelser, eller hvis fellesskapets verdisett forandres, vil det kunne påvirke samvittighetens opplevelse av rett og galt. Hvis du konsekvent handler mot samvittighetens stemme i ett enkelt spørsmål, kan det medføre at du ikke lenger opplever din egen opptreden som urett. Du bringer samvittigheten din til taushet. I den jødiske skriftsamlingen Talmud finner vi noe lignende: «Den som to ganger har begått en synd, betrakter den ikke lenger som en synd.»

I første rekke skal samvittigheten benyttes som verktøy når vi skal fatte en beslutning. Det gjøres i visshet om at vi ikke får det bra når vi handler i strid med det samvittigheten forteller oss. Vi får «dårlig samvittighet» (egentlig et underlig begrep med tanke på at denne følelsen ikke innebærer at samvittigheten fungerer dårlig).

Det er samvittigheten eller «overjeget» som får oss til å fatte mange riktige beslutninger og som hindrer oss i å begå handlinger vi innser vil få negative følger. Psykopatene mangler dette verktøyet, men heldigvis utgjør de et lite mindretall. Alle vi andre har adgang til denne indre stemmen som kan veilede oss. Det er «bare» å lytte innover.

Det fjerde verktøyet er vår empatiske evne. Med andre ord å kunne sette oss inn i et annet menneskes verden. Som mennesker tenker vi ikke på den samme måten, vi har ikke identiske behov og ikke de samme forventningene til omgivelsene. Skulle vi behandle alle mennesker etter samme mal, ville det gå galt, fordi vi alle er forskjellige. For å vite hvordan vi skal opptre mot det mennesket vi står overfor, må vi forstå hvilke behov akkurat dette individet har. Det er her den empatiske evnen vår kommer inn.

Empati dreier seg ikke om å gjøre det gode omgående, men om å forstå hvordan andre tenker og reagerer. Deretter kan vi benytte denne innsikten til å gjøre det gode – eller ikke. Sympati går ut på å føle *med* et menneske, mens empati innebærer at vi lever oss *inn* i et menneskes situasjon. En annen måte å beskrive forskjellen på er at hensikten med sympati er den andres velvære, mens den primære hensikten med empati er forståelse. Evnen til empatisk tenkning varierer fra menneske til menneske. Og vi har alle muligheten til å utvikle denne evnen.

En utbredt misforståelse går ut på at det er farlig å være altfor empatisk. Det sies at vi kan bli utslitt av å ta på oss andre menneskers lidelser. Empati dreier seg faktisk ikke om stedfortredende lidelse, men om å forstå ditt medmenneske. Det er ingenting som tyder på at du skader deg selv med for mye empatisk tenkning. Tvert imot foreligger det undersøkelser som taler for at velutviklede empatiske evner kan beskytte deg mot for eksempel utbrenthet.

Medmenneskene våre er det femte verktøyet. Fra dem kan du få råd, svar og du kan prøve ut synspunktene dine. Denne ressursen utnyttes altfor lite i dagens samfunn. Årsaken er et misforstått ønske om ikke å være andre til bry. Du må klare deg selv, heter det. Slike tanker er helt feilaktige i og med at begge vinner når du spør et annet menneske om råd. Den som spør, får ikke bare råd, men også muligheten til å dele tankene sine med et medmenneske. Den som blir rådspurt, føler seg gjerne hedret. Han eller hun får også muligheten til å vokse og utvikle seg i tankeutvekslingen med et annet menneske. Å spørre om råd blir dermed en form for gave.

Bruken av våre medmennesker som et verktøy for å løse etiske spørsmål, blir av og til satt i system. Eksempler finner du i næringslivet der en bedrift oppretter sitt eget etikkforum. Her kan medarbeiderne drøfte problemer som oppstår og dermed få muligheten til å søke veiledning hos andre. En annen metode er å bruke mentorer. Det innebærer at eldre og mer erfarne medarbeidere tjener som veiledere for de yngre. Imidlertid kan meningsutvekslingen med medmennesker også være av mer uformell karakter. Det vil si at en ansatt oppsøker en kollega som har kjennskap til det aktuelle spørsmålet eller besitter de egenskapene som kjenner tegner en ettertenksom person.

Å spørre om råd er et mektig verktøy, og når vi benytter oss av det, vil vi oppdage at vi er omgitt av mange kloke mennesker.

Der har dere dem – de fem praktfulle verktøyene. Er vi oss dette settet bevisst og vet å utvikle vår evne til å benytte dem, har vi svært gode forutsetninger for å håndtere de etiske dilemmaene som vi stadig konfronteres med. Adgangen til disse verktøyene innebærer samtidig noe annet, nemlig et betydelig ansvar. Det finnes ingen selvsikre svar på etiske spørsmål. Vi kan støtte oss til det ene eller det andre etiske verktøyet, men når alt kommer til alt, kan ikke det gi oss de helt sikre svarene. En godt gjennomtenkt beslutning baserer seg som regel på at vi benytter flere verktøy samtidig. Når avgjørelsen er fattet, kan det være vanskelig å vite hvilket verktøy som gjorde utslaget. Beslutningen kan dessuten til en viss grad basere seg på intuisjonen vår. Intuisjonen er et gjennomgripende verktøy der vi handler i tråd med følelsen av hva som er rett og hva som er galt.

Etiske beslutninger har noe viktig til felles med andre aspekter ved menneskelivet: trening gjør oss bedre. Vi kan sammenligne det med hva vi vil – sjakk, tennis eller strinking. Øvelse fører til fremgang og vekst. Ja, etisk tenkning er faktisk et område der vi kan trene oss. Det er klokt å ta imot denne utfordringen, for det medfører et stort ansvar å håndtere forholdet til våre medmennesker og til omverdenen. Til syvende og sist hviler ansvaret for å treffe de gode beslutningene på hvert enkelt menneske.